

**TÜRKİYE’NİN YERLİ ÜRETİMİ VE
POLİTİK EKONOMİSİ**

DERLEYEN
MURAD TİRYAKİOĞLU

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

TÜRKİYE'NİN YERLİ ÜRETİMİ VE POLİTİK EKONOMİSİ

DERLEYEN MURAD TIRYAKIOĞLU

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 630

BİLGİ VE TOPLUM 13

ISBN: 978-605-399-561-6

KAPAK SELAHATTİN ALAN TARAFINDAN TASARLANAN ALAN-2 (Nu.D-36) EĞİTİM UÇAĞININ ÇİZİMİ.
(KAYNAK: İSMAIL YAVUZ ARŞİVİ, *MUSTAFA KEMAL'İN UÇAKLARI*, TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI,
s. 113.)

1. BASKI İSTANBUL, MART 2021

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ

YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, No: 6 KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL

TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 35680

www.bilgiyay.com

E-POSTA yayin@bilgiyay.com

DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN CEM TÜZÜN

TASARIM MEHMET ULUSEL

DİZGİ VE UYGULAMA PUNTO AJANS • www.puntoajans.com

DİZİN ERVA AKÇA

BASKI VE CİLT MEGA BASIM YAYIN SAN. VE TİC. A.Ş. CİHANGİR MAH. GÜVERCİN CAD. NO:3/1 BAHA İŞ MERKEZİ,
A BLOK KAT 2 AVCILAR İSTANBUL TELEFON: 0212 412 17 00 / FAKS: 0212 422 11 51 • SERTİFİKA No: 12026

Istanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data

Istanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü Tarafından Kataloglanmıştır.

Names: Tiryakioğlu, Murad, compiler.

Title: Türkiye'nin yerli üretimi ve politik ekonomisi / derleyen Murad Tiryakioğlu.

Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020. I Includes bibliographical references and index.

Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 630. Bilgi ve Toplum; 13.

Identifiers: ISBN: 9786053995616 (paperback)

Subjects: LCSH: Economic policy. I Economic policy --Turkey. I Economics --Political aspects. I Economic crisis. I Economic development --Turkey. I Turkey --Economic conditions. I Finance --Turkey. I Financial economy --Turkey.

Classification: LCC: HC492. T9 T87 2021

DERLEYEN
MURAD TIRYAKIOĞLU

TÜRKİYE'NİN YERLİ ÜRETİMİ VE POLİTİK EKONOMİSİ

*Kültürel ve yerel değerlerle şekillendirilmiş bir gelecek
adına karşı durmayı, karşı koymayı, bir karşı duruş sergilemeyi
büyük bir incelik ve zarafetle aşıl原因 babam*

*Nurettin Tiryakioğlu'nun
aziz hatırasına hasret, rahmet ve hürmetle...*

*Her geçen gün bulanıklaşan zihni ve
yitirdiği melekeleri ile hayata
tutunmaya çalışsan annem*

*Şenel Tiryakioğlu'na
şükran ve minnetle...*

İçindekiler

- xiii Derleyen ve Yazarlar
- xvii Sunuş Niyetine: Sanayileşemiyorsak Sebebi Var!
Murad Tiryakioğlu
- xxiii Önsöz (ya da Ön Soru):
Tasarruf Açığımız Aslında Bir Teknoloji Açığı Olabilir mi?
Serdar Sayan
- xxvii Serdar Sayan ile Söyleşi
-
- 1 BİRİNCİ KISIM Yerleşmenin Önündeki Sorunlar
- 3 1 Yerli Üretimde Teknoloji İçeriği ve Katma Değer Niçin Artmıyor?
ŞEVKET PAMUK
- 11 2 Beceriler, Zanaatlar ve Yeni Nesil Üretim Ekonomisi
SUMRU ALTUĞ
- 19 3 Türkiye’de Kalkınma Sorununun Politik-Ekonomisi: 2000’li Yıllar
BİLİN NEYAPTI
- 25 4 Mevcut Üretim Yapısı ve Beceri Uyumsuzluğu
ÜMİT ÖZLALE
- 31 5 İstikrar İçinde Kalkınma ve Büyüme
MUSTAFA İSMİHAN
- 35 6 Dış Sermaye Girişlerine Bağımlı Büyüme
ÖZGÜR ORHANGAZI
- 45 7 Ulusal Patent Sistemi Kurmak Mümkün mü?
UMMUHAN GÖKOVALI
- 55 8 Kayıt Dışı Ekonomi: Yerli Üretim için Engel mi Fırsat mı?
CEYHUN ELGİN
- 61 9 Türkiye’de Tasarruflar, Yatırımlar ve Yüksek Gelir Grubuna Yakınsama: Bir İmkânsız Üçleme
ERDAL ÖZMEN

- 69 İKİNCİ KISIM Küreselleşme, Sanayisizleşme ve Politikasızlık
- 71 10 Türkiye İmalat Sanayi ve Erken Sanayisizleşme
FATMA DOĞRUEL
- 83 11 Türkiye İçin Emek-Yoğun Sanayi Seçeneği Açmazı
A. SUUT DOĞRUEL
- 91 12 Sanayisizleşme Çağında Teknoloji ve Uluslararası Rekabet:
Türk İmalat Sanayiinin Kısa Değerlendirmesi
SELÇEN ÖZTÜRK
- 97 13 Hizmetleşen Yerli Üretim ve Dış Ticaret
AYÇA TEKİN-KORU
- 107 14 Hizmetler Sektörünün Yerli Üretimdeki Rolü
N. NERGİZ DİNÇER
- 115 15 Yerli Üretim için Akıllı Sanayi Politikaları
NURULLAH GÜR
- 121 16 Yerli Üretim Desteklenmesinde Sanayi ve Rekabet Politikalarının Rolü
UĞUR EMEK
- 131 17 Türkiye Ekonomisinde İthal İkamesinin Yükselmeyişinin Nedenleri ve
Teknolojik Değişme Süreçlerine Etkisi Üzerine Düşünceler
M. TEOMAN PAMUKÇU
- 151 18 Ara Malları Üretiminin Yerleştirilmesinin Önemi
SIDIKA BAŞÇI
- 157 19 Yabancı Sermaye, Ticaret ve Yerli Üretim
BÜLENT EŞİYOK
- 165 20 Türkiye’de Dış Ticaret Politikaları ve Politika Alanı
EMİNE TAHSİN
- 177 ÜÇÜNCÜ KISIM Yerleşme Sürecinin Dinamikleri
- 179 21 Nasıl Büyüdük?
ÖNER GÜNÇAVDI
- 191 22 Yerli ve Milli: Yaratıcı bir “Ekonomi Politik” Hayali Mümkün mü?
ERKAN ERDİL
- 195 23 Yerli ve Milli Üretim Ekonomisi Politigi
ÜMİT İZMEN
- 205 24 Türkiye Özelinde Sosyal Adaletin Ekonomisi Politigi İlişkin Gözlemler
FİKRET ADAMAN
- 211 25 Yerli Üretim Ekonomisi Politigi Üzerine İki Sınav Sorusu ve Değıniler
KORAY R. YILMAZ

- 217 **26** Sanayide “Yerli ve Milli Üretim”in Ekonomi Politikası Üzerine Kısa Notlar
UĞUR ESER
- 223 **27** Yerli Üretim ve İnovasyon: ‘Sihirli Değnek’ ve ‘Yolda Düzülen Kervan’
H. EMRAH KARAOĞUZ
- 229 **28** Optimal Yerli Üretim
HAKAN YETKİNER
- 233 **29** Türkiye’de Teknolojik İlerleme, Beşerî Sermaye ve Yerli Üretim:
Yenilikçiliğimiz, Taklitçiliğimiz, Geleceğimiz
M. AYKUT ATTAR
- 241 **30** İsviçre Peyniri ve Türkiye’de Yerli Üretim
MUSTAFA ERAY YÜCEL
- 245 **DÖRDÜNCÜ KISIM** Yerlileşmeyi Anlamak ve Başarmak
- 247 **31** Yerli Üretimi Nasıl Anlamalı?
ÖZGE ERDÖLEK KOZAL
- 263 **32** Ey Yüksek Teknoloji! Geldiyse, Masaya İki Kere Vur!
AYKUT LENER
- 271 **33** Söylemden Eyleme: Bilim ve Teknolojiden Değer Yaratmak
SELİN ARSLANHAN
- 281 **34** Orta-Teknoloji Tuzakında Devletin Rolü
İBRAHİM SEMİH AKÇOMAK
- 289 **35** İktisadi Kalkınma ve Yerli Üretim Teşvikinde Kamu Kurumlarının Önemi
MUSTAFA YAĞCI
- 297 **36** Teknogirişim Bahçevanlığı: Türkiye Örneği için Öneriler
ELİF KALAYCI
- 301 **37** Yapısal Sorunların Çözümünde Yerli Üretimin Rolü
ERHAN ASLANOĞLU
- 307 **38** Gelecek Gelmeden Türkiye’nin Yapması Gerekenler
M. MUSTAFA ERDOĞDU
- 319 **39** Yerli Üretim Hangi Şartlarda Geliştirilebilir?
H. MAHİR FİSUNOĞLU
- 327 **40** Yerli Üretim için Gerekli Olan Araştırma-Geliştirme ve İnovasyon Politikaları:
Geç mi Kaldık?
SERDAL TEMEL
- 333 **41** Yaratıcı Yıkımın Yaratıcı Özgürlükleriyle Yerli Üretim
SABÂ YAĞCI

- 347 BEŞİNCİ KISIM Yerleşme Sürecinde Örnekler
- 349 42 Japonya’da Yerli Üretimin Politik Ekonomisi
K. ALİ AKKEMİK
- 357 43 Yeni Kurumsal Ekonomi Kavramları Işığında Çin İktisadi
Gelişmesinden Alınacak Dersler
SELAHATTİN DİBOOĞLU
- 365 ALTINCI KISIM Tarihsel Süreçte Sektörel Dönüşüm
- 367 44 Cumhuriyet Döneminde İnşa Edilen İlk “Milli” ve “Yerli” Gemi: Gölcük
Tankeri
MURAT KORALTÜRK
- 377 45 “Milli Otomobil” Projesine Başka Bir Açıdan Bakmak
MURAT ÇOKGEZEN
- 385 46 Bilgi Ekonomisi ve Yüksek Teknolojili Endüstriler: Türkiye için Bir Yol Haritası
BURCU TÜRKCAN
- 393 47 Sivil ve Savunma Sanayi Etkileşimleri
E. SERDAR GÖKPINAR
- 403 48 Türkiye İmalat Sanayi ve Yüksek Katma Değerli Üretime Geçiş Süreci:
Zorluklar ve Politika Önerileri
FATMA MUAZZEZ UTKU-İSMİHAN
- 407 49 Türkiye’de Kimya Sektörü’nün Geleceği:
Kaybedilmiş Bir Savaş mı Yoksa Hâlâ Bir Şansımız var mı?
MUHSİN DOĞAN
- 415 50 Türkiye’nin Yerli İletişim Hamlesi: Teletaş Örneği
ULAŞ EMİROĞLU
- 421 51 Blumenthal Biraderler Kimin İçin Üretti? Taş Plaklarda Yerli Üretimin Kokusu
Ü. BARIŞ URHAN
- 425 YEDİNCİ KISIM Endüstriyel Dönüşüm Sürecinde Yerli Üretim
- 427 52 Türkiye’nin Küresel Rekabet Gücünün Arttırılmasında Eğitim 4.0 Önemi
R. FUNDA BARBAROS
- 437 53 Beşerî Sermayemiz Rekabetçi ve Sürdürülebilir Yerli Üretime Hazır mı?
AYTEN AYŞEN KAYA

- 447 **54** Bileşenleriyle Sanayi 4.0
SİNAN ALÇIN
- 457 **55** Türkiye'nin Küresel Rekabet Perspektifinde Yerli Üretimi
TUĞÇE UYGURTÜRK GAZEL
- 465 **SEKİZİNCİ KISIM** Yeşil Üretimin Yerli Ekonomisi
- 467 **56** Türkiye'de Tarımsal Üretimin Sorunları ve Gelişme Dinamikleri
H. ALPER GÜZEL
- 475 **57** Sürdürülebilir Tarım Türkiye'de Bir Alternatif Olabilir mi?
FERİDE DOĞANER GÖNEL
- 481 **58** İnsana ve Doğaya Saygılı Yerli Üretim / Yerel Üretim
NİL DEMET GÜNGÖR
- 493 **59** Türkiye'de Üretim Kaynaklı Sera Gazı Salımları: Sektörel Bir Değerlendirme
ONUR YENİ
- 501 **DOKUZUNCU KISIM** Yerli Üretim Sürecinde Üzerine Konuşulmayanlar
- 503 **60** Yerli Üretimde Kadın Girişimciliği
MELTEM İNCE YENİLMEZ
- 507 **61** Sosyal Güvenliğin Tasarruf Sütununun Özelleştirilmesi Mikro ve Makro Beklentileri Karşılar mı?
ÇAĞAÇAN DEĞER
- 513 **62** Küresel Üretim Zincirleri Kimin Zincirleri?
SEDAT ACAR
- 523 **63** Küresel Değer Zincirinde Türkiye
ELİF TUNALI ÇALIŞKAN
- 531 **64** Bana Marka Değerini Söyle, Sana Ekonomik Büyümeni Söyleyeyim
NEBİLE KORUCU GÜMÜŞOĞLU
- 541 **65** Sporda Yerli Üretimin Yol Haritası
ONUR BURAK ÇELİK
- 549 İndeks

DERLEYEN

MURAD TIRYAKIOĞLU

Afyon Kocatepe Üniversitesi

YAZARLAR

A. SUUT DOĞRUEL

Marmara Üniversitesi

AYÇA TEKİN-KORU

TED Üniversitesi

AYKUT LENGER

Ege Üniversitesi

AYTEN AYŞEN KAYA

Ege Üniversitesi

BİLİN NEYAPTI

Bilkent Üniversitesi

BURCU TÜRKCAN

Ege Üniversitesi

BÜLENT EŞİYOK

Başkent Üniversitesi

CEYHUN ELGİN

Boğaziçi Üniversitesi

ÇAĞAÇAN DEĞER

Ege Üniversitesi

E. SERDAR GÖKPINAR

Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı

ELİF KALAYCI

Blink Energy, Inc., ABD

ELİF TUNALI ÇALIŞKAN

Ege Üniversitesi

EMİNE TAHSİN

İstanbul Üniversitesi

ERDAL ÖZMEN

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ERHAN ASLANOĞLU

Piri Reis Üniversitesi

ERKAN ERDİL

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

FATMA DOĞRUEL

Marmara Üniversitesi

FATMA MUAZZEZ UTKU-İSMİHAN

Tarım ve Orman Bakanlığı ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi

FERİDE DOĞANER GÖNEL

Yıldız Teknik Üniversitesi

FİKRET ADAMAN

Boğaziçi Üniversitesi

H. ALPER GÜZEL

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

H. EMRAH KARAOĞUZ

Kadir Has Üniversitesi

H. MAHİR FİSUNOĞLU

Çağ Üniversitesi

HAKAN YETKİNER

İzmir Ekonomi Üniversitesi

İBRAHİM SEMİH AKÇOMAK

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

K. ALİ AKKEMİK

Yamaguchi Üniversitesi, Japonya

KORAY R. YILMAZ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

M. AYKUT ATTAR

Hacettepe Üniversitesi

M. MUSTAFA ERDOĞDU

Marmara Üniversitesi

M. TEOMAN PAMUKÇU

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

MELTEM İNCE YENİLMEZ

Yaşar Üniversitesi

MUHSİN DOĞAN

Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı

MURAT ÇOKGEZEN
Marmara Üniversitesi

MURAT KORALTÜRK
Marmara Üniversitesi

MUSTAFA ERAY YÜCEL
Bilkent Üniversitesi

MUSTAFA İSMİHAN
Doğu Akdeniz Üniversitesi, KKTC

MUSTAFA YAĞCI
İstinye Üniversitesi

N. NERGİZ DİNÇER
TED Üniversitesi

NEBİLE KORUCU GÜMÜŞOĞLU
İstanbul Kültür Üniversitesi

NİL DEMET GÜNGÖR
Atılım Üniversitesi

NURULLAH GÜR
İstanbul Medipol Üniversitesi

ONUR BURAK ÇELİK
University of Hartford, ABD

ONUR YENİ
Hacettepe Üniversitesi

ÖNER GÜNÇAVDI
İstanbul Teknik Üniversitesi

ÖZGE ERDÖLEK KOZAL
Ege Üniversitesi

ÖZGÜR ORHANGAZİ
Kadir Has Üniversitesi

R. FUNDA BARBAROS
Ege Üniversitesi

SABÂ YAĞCI
Marmara Üniversitesi

SEDAT ACAR
Munzur Üniversitesi

SELAHATTİN DİBOOĞLU

University of Sharjah, Birleşik Arap Emirlikleri

SELCEN ÖZTÜRK

Hacettepe Üniversitesi

SELİN ARSLANHAN

ReDis Innovation

SERDAR SAYAN

TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi

SERDAL TEMEL

Ege Üniversitesi

SIDIKA BAŞÇI

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

SİNAN ALÇIN

İstanbul Kültür Üniversitesi

SUMRU ALTUĞ

American University of Beirut, Lübnan & Centre for Economic Policy Research, İngiltere

ŞEVKET PAMUK

Boğaziçi Üniversitesi

TUĞÇE UYGURTÜRK GAZEL

Yaşar Üniversitesi

UĞUR EMEK

Başkent Üniversitesi

UĞUR ESER

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

ULAŞ EMİROĞLU

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

UMMUHAN GÖKOVALI

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Ü. BARIŞ URHAN

İktisadiyat.com

ÜMİT İZMEN

Namık Kemal Üniversitesi

ÜMİT ÖZLALE

Özyeğin Üniversitesi

Sunuş Niyetine: Sanayileşemiyorsak Sebebi Var

Murad Tiryakioğlu

Duş alan herkesin bir fikri vardır.
Fakat duştan çıktıktan sonra fikriyle harekete geçenler fark yaratır.

NOLAN BUSHNELL
ATARI'NİN KURUCU ORTAğI

Evet, gerçekten durum bu, bir gün duştan çıktığımda aklımda tam da bu kitaba ilişkin bir fikir vardı ama Bushnell'in ifade ettiğinin ötesinde amacım fark yaratmak değil sadece bir iz bırakmaktı. Türkiye'nin, üzerine konuşulması, kafa yorulması gereken çok ama çok önemli konuları, soruları ve sorunları varken hızla değişen gündemimizin içinde kaybolmaktan odaklanmaya imkân bulamadığımızı, en net bir biçimde 2017 yılının Bahar yarısında (ilk kez) verdiğim Türkiye ve Dünya Ekonomisi dersiyle anlamaya başlamışım lakin idrak etmem zaman aldı. Genç arkadaşların -ve dahi bizlerin de- gittikçe azalan dikkat süreleri, gerçek hayatta karşılığı sınırlı olan müfredat ve dahası gençlerin gittikçe kaybolan heyecanı dersi dinamik ve yenilikçi bir içerikle tasarlayabilmem için motive edici oldu. Bir dönemde hem Türkiye hem de dünya ekonomisi nasıl anlatılabilirdi ve daha önemlisi dikkatleri kolayca dağılan, canları çabucak sıkılan bir kitleye böylesi önemli konular nasıl dikkatlerini çekecek biçimde sunulabilirdi?!... Bir yanda oldukça yüklü bir içerik, diğer yanda ilgilerini çekmek zorunda olduğum ve umudumu her daim diri tutan, kendilerine güvendiklerinde harika işlere imza atabilen gençler. Bunların hepsi bir araya gelince (Topluma Hizmet Uygulamaları dersini istisna kabul etmek kaydıyla) meslek hayatımın belki de en keyifli, en öğretici dersi çıktı ortaya. Umarım dersi alan arkadaşlar da *-eğer hatırlıyorlarsa tabii-* aynı duyguları paylaşıyorlardır. Çok şanslıyım ki hâlâ bir kısmı ile görüşmeye, çalışmaya, paylaşmaya devam ediyorum.

Türkiye ve Dünya Ekonomisi dersinin tasarımında güncel konuları esas alan bir tasarım söz konusuydu: Orta Gelir (ve Teknoloji) Tuzağı, Erken Sanayisizleşme, Yerli Üretim Ekonomisi, Göç ve Çevre Ekonomisi. Bu temel sorunlar hem Türkiye'nin hem de dünyanın gündeminde üst sıralarda idi ya da olması gerekiyordu. Bu süreçte iç savaşlar, rejim değişikliği ve baskısı, ekonomik zorluklar, kuraklık ve benzeri sebeplerle yerinden edilmiş ve düzensiz bir göçün so-

nucu olarak ülkemize sığınmış milyonlarca insanın ortaya koyduğu iktisadi ve toplumsal etki ile birlikte toplumsal önyargı da dersin temel tartışmalarını oluşturdu. İçimizdeki ırkçı, ayrımcı, ötekileştirici acımasız tarafla bir kez daha yüzleşmiş olduk. Ancak, esasen, bu ders vesilesiyle Cumhuriyet’in ilk yıllarına, hatta Osmanlı Devleti’nin son dönemine kadar giden bir üretim bilgi ve tecrübesi olduğunu, pek çok stratejik ürünün geliştirilmesini ve üretimini sağladığımızı, geriden gelen nesillere aktarmamız gerektiğini, bir kez daha ve çok net olarak idrak ettim. Başarılı ya da başarısız pek çok örnek, pek çok tecrübe, teknolojik öğrenmenin ve beşerî sermaye birikiminin olduğu ancak yeterince bilinmediği, farkında dahi olunmadığı dolayısıyla anlatılmadığı ve hatta bir kısmının doğru dürüst kayıt altına dahi alınmadığı gerçeği bu merakı daha da derinleştirdi. Türkiye’nin yerli üretim kapasite ve yeteneklerine ilişkin bu merak, dersi vermeye başlamadan önce, 2016 yılında, *Ege Akademik Bakış Dergisi*’nde “Türkiye Ekonomisinde Geç Kalkınmanın ve Yerli Üretimin Ekonomi Politikası” başlığı ile yayımlanmıştı. Ancak ne bu makalenin içeriği ne de tek başına yazılı (akademik) bir metin, anlatmak, aktarmak için yeterliydi. Misal, birikimin, tecrübelerin, çabaların ve sonunda elde edilen başarıların (ve dahi başarısızlıkların) yeterince bilinmediği, araştırılmadığı, öğrenilmediği, öğretilmediği, hikayelerinin anlatılmadığı bir durum vardı ki, bu zihnimi en başından beri çok meşgul eden bir soruya dönüştü: Neden?

Meselâ, neden Türkiye (yeniden) kendi otomobilini yapamıyor(du) [*gerçi şu sıralar gündemde iki model tanıtılan bir yerli otomobil girişimi var, var olmasına karşın gerçekten bu araçların ticarileşmesi mümkün olabilecek mi, diye kendi kendime sormadan edemiyorum*], neden Türkiye vakti zamanında yaptıklarını sürdürmedi, neden Türkiye’nin üretim ve teknolojik öğrenme konusundaki birikimleri değerlendiril(e)medi, değerlendiril(e)miyor? Başına ‘neden’ sözcüğü ekleyerek yüzlerce soru sormak mümkün.

Öte yandan geçmişteki üretim tecrübelerimize bakıldığında, umutlu olmamız ve daha iyisini yapabilmek adına çok daha fazla çalışmamız için birçok sebebimiz var. Zira bu topraklarda bilgisayar da (Boncuk ve Uslu-1980’li yılların ikinci yarısı) ürettik, cep telefonu da (Aselsan 1919-1920 Modelleri-1990’lı yılların ikinci yarısı). Ve hatta cep telefonlarımız dünyanın en özgün tasarımları arasına girdi ve pek çok uluslararası iş birliği teklifi aldı. Ezcümle, geçmişte pek çok rekabetçi ürün ve yenilikçi üretime imza attık. Günümüzde yine çok sıra dışı, çok yenilikçi, katma değeri çok yüksek ve rakipsiz üretim örneklerine şahit oluyoruz ve gelecekte çok daha iyilerinin yapılabileceğine dair umudum artıyor.

Orhan Pamuk’tan esinlenerek, *bir ders verdim hayatım değişti*. Ortaya, itiraf etmek gerekirse hayâlini dahi kurmadığım harika bir platform ve bu platformdan da sosyal bir kooperatif çıktı: Yerli Yeşil Yeni

Türkiye’nin geçmişte elde ettiği yerli ve yenilikçi üretim tecrübelerine, günümüzde edinmekte olduğu yerli, yeşil ve yenilikçi üretim tecrübelerine ayna olacak ve gelecek nesillere, ‘geçmişte harika işler yaptık, bugün muhteşem işlere imza atıyoruz ve gelecekte çok daha iyilerini yapabiliriz’ demek için yola çıktık. Bize ilk inanan ve tecrübeleriyle yönlendiren Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı Genel Sekreteri sevgili A. Mete Çakmakçı ve çok değerli danışmanı sevgili Yücel

Telçeken ve vesileleriyle tanıştığım sevgili *Yasin Semiz* ile yollarımız kesişmeseydi, belki de kâr amacı gütmeyen, bilimsel araştırma ve geliştirmeyi odağına alarak sosyal kalkınma konusunda farkındalık oluşturmayı amaç edinen *Yerli Yeşil Yeni Sosyal Kalkınma Kooperatifi* kurulmayacaktı. Bittabi o günlerde ne *Mete Hoca* ve *Yücel Bey* ne de biz bu türlü bir yolun bizi beklediğini, ne çekimlerimizi yapan yönetmenimiz *Yasin (Semiz)*, platformun İstanbul koordinatörümüz *Sabâ (Yağcı)*, Ankara koordinatörümüz *Gizem (Öğütçü)*, yenilikçi işler konusunda en girişimci eskimeyen dostlarım, *Serdar (Gülbahar)*, *Ziya (Yabuz)*, *Yiğit Ali (Mercan)* ve *Murat (Arisoy)* ile kooperatifin kurucu ortakları olacağımızı biliyorduk. Biz sadece Türkiye'nin üretimdeki sıra dışı örneklerinden sadece 21 tanesinin hikayesini anlatacaktık ve tarihe not düşecektik ve bitecekti. Ancak yol öyle uzun ve keyifli imiş ki, anlatılacak o kadar çok ve o kadar güzel hikâye varmış ki, bugün bir proje ile başladığımız yolculuk, mesleki ve teknik eğitimin toplumsal farkındalığı, yine mesleki ve teknik eğitimin iklim krizinin etkilerini azaltmadaki önemi ve rolüne ilişkin çalışmalarla devam ediyor.

Yerli Yeşil Yeni Platformu, TTGV'nin başlangıç desteği ile doğdu ve sonrasında STM, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Bilkent Cyberpark, Ford-Otosan, İzmir Kalkınma Ajansı, ITC Türkiye, Erpa Pay ve Gerede Ticaret ve Sanayi Odası'nın destekleriyle video röportajların önemli bir kısmı çekildi. Çekimleri tamamlanan ve yakında yayınlanacak olan video röportajları da sahiplenebilecek firma ve kurumların olacağına dair inancımız çok yüksek. Platformun çıkış noktası olan yerli, yeşil ve yenilikçi üretime dair yapılan bu video röportajlara ilişkin bilgileri ve ulaşabileceğiniz kare kodları ara kapaklarda bulabileceksiniz. Daha fazlası için web sitemizi ziyaret edebilir ve sosyal medya hesaplarımızı takibe alabilirsiniz.

* * *

Yerli Yeşil Yeni Platformu için, yine Ankara'da yoğun çaba sarf ettiğim günlerden birinin sabahında, duştan çıktığımda aklımda tam da bu kitaba ilişkin bir fikir vardı. Tam da bu yerli yeşil yeni üretime adanmış örneklerle ilişkin araştırma ve çalışmaları sürdürmekte, hikâye anlatıcılığı yapmayı öğrenmeye çalışırken akademik merakım yeniden ve çok daha güçlü bir biçimde kendini gösterdi.

Akademik boyutu ile de neredeyse hiç ele alınmayan ya da tatminkâr çalışmalar üretilmeyen bu konu ile ilgili de bir şeyler yapılmalıydı. Ve *'bi şey yapmalı, bi şey yapmalı'* nakaratı zihnimde yankılanırken, çok yönlü ve farklı bakış açılarıyla yerli üretim konusunu ele alarak ortaya bir başvuru kaynağı olarak da ifade edilebilecek bir kitabın çıkabileceğini hayal etmiştim ancak gerçekten bu denli olumlu geri dönüş alabileceğimi öngörememişim. Bir anlamda *'delice'* bir işe kalkışmış olduğum için daha da heyecanlandım ki bu satırları yazarken o anki heyecanımı, hiç kaybetmeden yaşamaya devam ettiğimi hissediyorum. Zor ama güzel oldu, katkı veren değerli hocalarım, meslektaşlarım sayesinde.

Türkiye'nin iktisatçıları yerli üretim, yeşil üretim ve yenilikçi üretim konusunda neler düşünüyor, neleri doğru, neleri yanlış buluyorlardı, orta gelir tuzağından ve erken sanayisizleşme sürecinden kurtulabilmemiz için neleri salık veriyorlardı, bunları bir araya getirmek için öncelikle

tanıdığım meslektaşlarımla ve hocalarımla yazışma, konuşmaya, ziyaret etmeye başladım. Kapısını öncelikle çaldığım isimler, Fikret Şenses, Fikret Adaman, Ziya Öniş, Serdar Sayan, Nurhan Yentürk, K. Ali Akkemik ve A. Erinç Yeldan oldu. Hepsi ile istişare ettim ve çok değerli fikirler verdiler, üzerine konuştuk ve her zamanki gibi hepsinden de çok ciddi fikri destek görerek yola çıkmış oldum. İlk teşekkürümü sürece dahil olmam için beni yönlendiren, güçlendiren ve destekleyen bu hocalarıma sunmalıyım. Fikret Adaman, Serdar Sayan ve Ali Akkemik hocalarım süreçte birer yazı ile de katkı sağladılar.

Müteşekkirim.

Çok değerli yazarlar tarafından kaleme alınan yazılardan müteşekkil bu derleme kitap, sunuş faslının ardından, *Serdar Sayan*'ın önsözü ya da ön sorusu ile başlıyor: 'Tasarruf Açığımız Aslında Bir Teknoloji Açığı Olabilir mi?' Cevap için bakınız: Önsöz.

Önsöz'ün hemen ardında, sürprizli bir söyleşi yer alıyor. Yerli Yeşil Yeni Üretime Adanmış Sıra dışı Örneklerle ilişkin video-röportaj serisini tamamlayacak, kısa bir kitap kaleme alma niyetim vardı. Bu kitapta yer almasını tasarlayarak Serdar Hocamla Türkiye'nin insan emeği ile çalışan ilk bisküvi otomatı üzerinden pek çok ilginç ilk bilgiyle dolu, keyifli bir söyleşi yapmıştık. İçinde bulunduğumuz küresel salgın ve ekonomik durgunluk dönemi kitabın geleceğini belirsiz kılınca 'Türkiye'nin Yerli Üretimi ve Politik Ekonomisi' başlıklı bu derlemenin de ruhuna çok uygun olduğu gerekçesiyle söyleşiyi burada paylaşıyoruz.

Kitapta (önsöz ve söyleşi hariç) 65 yazar tarafından Türkiye'nin yerli üretimine ve politik ekonomisine ilişkin öne sürülen sorular, sürdürülen tartışmalar, sunulan öneriler ve getirilen eleştiriler dokuz başlık altında sınıflandırılarak sunulmakta.

Tam da burada öncelikle ve özellikle not etmek gerekir ki, bu kitabın fikrî olarak ortaya çıkışından ve yazarlarımıza davet gönderilmesine; yazıların toplanmasından editöryal süreçlerin tamamlanarak kitabın nihai halini almasına kadar iki yılı aşkın, hatta neredeyse üç yıla yakın bir süre geride kaldı. Dolayısıyla anlayışımıza sığınarak, metinlerin kaleme alındığı dönemde döviz kurunun ve altının fiyatının şimdiki seviyelerin çok çok altında olduğunu, Türkiye'nin Yerli Otomobili Girişimi'nin yerli araba modellerine ilişkin lansmanını henüz yapmadığını, Covid19, pandemi, bulaş riski gibi kavramların hayatımızda yer almadığını, yerli solunum cihazı üretimine ilişkin çalışmaların bu denli gündemde olmadığı, üretiminin tüm dünyada durdurulabileceği ya da yavaşlatılabileceğine ilişkin bir öngörümüzün olmadığı, dünyanın ve Türkiye'nin daha yeşil, daha temiz ve daha yaşanabilir olduğunu göz önünde bulundurarak okumanızı rica etmek zorundayım.

Birinci kısım yerleşmenin önündeki sorunlara odaklanan dokuz çalışmadan oluşuyor. İkinci kısım erken sanayisizleşme sürecinde ve politikasızlık sonucunda yerli üretimin nasıl bir gelişme izleyebileceği sorusuna odaklanan on bir çalışmadan oluşuyor. Kitabın üçüncü kısmı yerleşme sürecinin dinamiklerine odaklanmış bir bölüm olarak tasarlandı ve on çalışmadan müteşekkil olacak şekilde sınıflandırıldı. Dördüncü kısım, yerleşmeyi başarmak için öncelikle yerleşmenin gerçekten ne anlama geldiğinin anlaşılması gerektiğine ilişkin bir vurgu ile tasar-

landı. Hemen akabinde beşinci kısım kalkınmacı devlet kavramının ilham kaynağı olan Japonya ile piyasanın yaramaz çocuğu olan Çin'in tecrübelerini bütüncül olarak ele alıyor. Altıncı kısım bir anlamda Türkiye'nin 'hızlandırılmış' yerli üretim tarihi olarak da okunabilir. Yedinci kısım endüstriyel dönüşüm sürecine ya da namı diğer dördüncü sanayi devrimine odaklanıyor. Sekizinci kısım yeşil üretimin yerli ekonomisine odaklanıyor. Nihayet son kısımda, yerli üretim sürecinde üzerine konuşulmayanlar üzerine konuşulmasını sağlayacak bölümleri bir araya getirmiş olduk.

Bu derleme vesilesiyle çok sayıda yazar bir araya geldi. Ve derleyen olarak yazarlarımızın bir kısmı ile çok uzun zamandır tanışıyor ve bir kısmı ile çalışıyor olmama karşın bir kısmı ile de bu çalışma vesilesiyle tanışmış olduk. Bölüm vermeyi kabul ederek büyük bir teveccüh gösterdiler. Her birine ayrı ayrı (ve alfabetik olarak) **müteşekkirim:** A. Ayşen Kaya, A. Suut Doğruel, Ayça Tekin-Koru, Aykut Lenger, Bilin Neyaptı, Burcu Türkcın, Bülent Eşiyok, Ceyhun Elgin, Çağaçan Değer, E. Serdar Gökpınar, Elif Kalaycı, Elif Tunalı Çalışkan, Emine Tahsin, Erdal Özmen, Erhan Aslanoğlu, Erkan Erdil, Fatma Doğruel, Fatma Muazzez Utku İsmihan, Feride Doğaner Gönel, Fikret Adaman, H. Alper Güzel, H. Emrah Karaoğuz, H. Mahir Fisunoğlu, Hakan Yetkiner, İ. Semih Akçomak, K. Ali Akkemik, Koray R. Yılmaz, M. Aykut Attar, M. Eray Yücel, M. Mustafa Erdoğdu, M. Teoman Pamukçu, Meltem İnce Yenilmez, Muhsin Doğan, Murat Çokgezen, Murat Koraltürk, Mustafa İsmihan, Mustafa Yağcı, N. Nergiz Dinçer, Nebile Korucu Gümüşoğlu, Nil Demet Güngör, Nurullah Gür, Onur Burak Çelik, Onur Yeni, Öner Günçavdı, Özge Erdölek Kozal, Özgür Orhangazi, R. Funda Barbaros, Sabâ Yağcı, Sedat Acar, Selahattin Dibooğlu, Selcen Öztürk, Selin Arslanhan, Serdal Temel, Serdar Sayan, Sıdık Başcı, Sinan Alçın, Sumru Altuğ, şevket Pamuk, Tuğçe Uygurtürk Gazel, Uğur Emek, Uğur Eser, Ulaş Emiroğlu, Ummuhan Gökovalı, Ü. Barış Urhan, Ümit İzmen, Ümit Özlale.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında başta katkı veren çok değerli yazarlar olmak üzere pek çok kişinin çok değerli desteği, emeği var. Kitabın vücut bulmuş haline ulaşıncaya kadar geçmek zorunda olduğumuz yol, bilhassa kişisel sorunlar sebebiyle oldukça zahmetli ve yorucu oldu. Yazarlarımızın bilâistisna hepsi büyük bir sabırla benim bölümleri bir araya getirmemi, düzenlememi ve geri dönüş sağlayarak nihai hale getirmemi beklediler.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınevi tarafından kitabın yayımlanması sürecindeki en değerli destek sevgili editörümüz Cem Tüzün'den ve ekibinden geldi. Bu kadar kapsamlı, çok yazarlı bir kitabı ancak sevgili Cem ve ekibi göğüslerdi, öyle de oldu.

Nihayet, bu sunuş yazısını yazarken dahi benim işimin bitmesini bekleyen Duru ve sanırım artık aşına olduğu için uzaktan, sessizce izleyen Bilge uzun ve meşakkatli derleme sürecinin en yakın şahitleri, müteşekkirim.

Haziran-2020
Afyonkarahisar

Önsöz (ya da Ön Soru): Tasarruf Açığımız Aslında Bir Teknoloji Açığı Olabilir mi?

Serdar Sayan

Murad Tiryakioğlu'nun bu şahane seçkiyi yayına hazırlamakta olduğundan, neredeyse hazzı zırlama fikrinin ortaya çıkışından beri haberdarım. Murad ile her karşılaşmamızda söz bir biçimde bu kitaba geldiğinden, sürecin ilerleyişini epeyce yakından izledim. “Bir biçimde” dediğime bakılmasın; sohbetin her seferinde bu kitaba yönelmesinin nedeni hep aynıydı: Murad ısrarla benim de bir bölüm yazarak katkıda bulunmamı istedi; ben de her seferinde “çok isterim ama vakit yaratmam imkânsız görünüyor” diye cevap verdim. Kronik zaman eksikliği problemim sürekli bu cevabı vermeyi zorunlu kılsa da, aklım da bir yandan kitapta kaldı hep açıkçası. Hatta birkaç kez (orta ve üst) teknoloji ürünlerin “yerlilik” kriterlerinin nasıl saptanabileceğini tartışacak bir bölüm yazmaya meylettim. Notlar aldım, ek süreler istedim falan ama her seferinde araya giren terslikler, dört başı mamur bir bölümü tamamlamama fırsat vermedi. Ancak Murad “kitap baskıya hazır artık, hiç değilse bir Önsöz ile katkıda bulunsanız” deyip de kitabın içeriğini gösterince hayır deme gücüm kalmadı. Önsözü yazmayı kabul ettim ama bu satırları yazarken, bir yandan da adımları bu çok seçkin bölüm yazarları listesine ekleyemediğim için hayıflanıyorum. Liste hakikaten etkileyici ve birkaçı hariç bütün yazarları yakinen tanıyan biri olarak, bu isimlerin tümünü böyle bir proje için bir araya getirebilmenin ne kadar büyük başarı olduğunun en iyi bilenlerden biriyim.

Bu seçkin yazarların elinizde tuttuğunuz ciltte ele aldığı konular, Türkiye gibi “orta teknoloji ürün ihracatçısı” statüsüne takılıp kalarak “orta gelir tuzağında” debelenen bir ekonomi için özellikle önemli kuşkusuz. Hatta ekonominin son dönemde tuzaktan “kızağa” geçiş yapıp orta gelir seviyesinin dahi altına doğru kaydığına yönelik kaygıların arttığı düşünülürse, bu konuların öneminin, kitabı hazırlama fikrinin oluşumundan, baskıya hazır hale gelmesine kadar geçen süreç boyunca bile gözle görülür ölçüde arttığını söyleyebilirim.

Ben kendi payıma, bu ülkeden ihraç ettiğimiz ürünlerin katma değerini artırmanın ne kadar önemli olduğunun farkındayım. Hatta bu konuya, Türkiye ekonomisinin en önemli yapısal problemlerinden birinin –en görünür haliyle cari açık/GSYİH oranlarında tezahür eden– “tasarruf açığı” olduğu konusunda uzlaşan meslektaş çoğunluğundan daha büyük bir önem atfettiğimi

düşünüyorum. Esasen tasarruf açığının en önemli problemlerden biri olduğu konusunda memleketteki iktisatçıların ezici çoğunluğu ile hemfikirim kuşkusuz. Ancak bu sorunun çözümünün, genellikle sanılanın aksine, mevduat veya tüketici kredi faizi oranları, kur vb. makroekonomik değişkenlerden çok, ihraç ürünlerinin bileşimini değiştirmekte olduğu kanısındayım. Bu böyle, çünkü işin sırrı faiz, kur vs. yoluyla tüketimi azaltarak ithalatı kısmakta değil, ihracat gelirini artırmakta bence. Bu da ancak uluslararası pazar paylarının sadece fiyat rekabeti yoluyla artırılabilirdiği, talep elastikiyeti yüksek, harci alem ürünlerin ihracat sepetimiz içindeki payını ciddi biçimde azaltıp; talep elastikiyeti düşük, rakipsiz ya da zor bulunan, yüksek katma değerli ürünlerin payını artırmakla mümkün.

Bu çerçevede doğru bakış açısı, herkesin iPhone'un en son modelini kullanıyor olmasını kınayarak, cari açığı azaltmak için iPhone vs. ürünleri satın alınabilir olmaktan çıkartmak değil asla. Aksine, doğru bakış açısı, herkesi iPhone vs.'nin en son modelini rahatlıkla satın alabilecek gelir düzeyine kavuşturmayı öngören bir bakış açısına ihtiyaç var. Bunu yapmanın yolu da toplam faktör verimliliğini, ihraç ürünlerinin teknolojik düzeyini ve katma değer oranını yükseltmekten geçiyor. Hiç kuşkusuz bu, faizle, kurla oynayarak günü kurtarmaktan; ahlaken gri alanlarda dolaşan manipülasyonlarla emlak rantı zenginleri yaratmaktan çok ama çok daha zor bir iş. Zor ama ekonomiyi sürdürülebilir olmayan büyüme patikalarına sürükleyip, insanlara, direkler üstünden giden lunapark treni gibi inişli çıkışlı rotalarda heba edilen ömürler yaşatmaktan kaçınmanın yolu da bu.

Ben ürünlerin/teknolojilerin yerliliği tartışmalarını da bu çerçeveye oturtmakta fayda görüyorum. Daha önce de çeşitli mecralarda yazıp söylediğim gibi, kullandığımız ürünlerden hangisini yerli (ve/veya milli) olarak tanımlamamız gerektiğine dair, kimsenin itiraz edemeyeceği tanımlar üzerinde uzlaşma sağlamanın imkânsız olduğu bir çağda yaşıyoruz. Bursa'daki fabrikalarında İtalyan lisansı ile otomobil üretecek olan anonim şirketin adında "Türk" kelimesini kullanmasına (6/10997 sayılı) bir kararname ile izin verildiği 1968 yılından bu yana yarım asırdan fazla geçti. Düşünüyorum da adında Türk kelimesini kullanmasına izin verilen bu şirketin üreteceği, İtalyanlarca tasarlanmış, İtalya'dan gelen parçalar kullanılarak üretilen otomobillere Türk otomobili denebilir mi sorusunu cevaplamak o zaman bile çok kolay değilmiş. Aynı şirketin adına kararname ile "Türk" ibaresi konmasından birkaç yıl sonra yapacağı ek yatırıma izin vermek için alınan 7/12552 sayılı kararda, 28 Mart 1977 tarihinden itibaren "üretimde kullanılan yerli muhteva en az % 85 oranında olacaktır" ibaresinin eklenmiş olması da o otomobili yerlileştirmiş (ve tabii millileştirmiş) olur mu sorusu da hâlâ cevap bekler bana kalırsa. İyi haber, yukarıda çizdiğim çerçevede neye "Türk malı" diyeceğimiz tartışmasının belki de o kadar önemli olmaması. Bazılarımızın yeterince odaklanmadığını düşündüğüm ama aslında toplumsal refah açısından kritik olan konu, ihraç edilen ürünlerin katma değer skalasındaki yerinin ne kadar yüksek olduğu ve bu katma değer ne kadarının Türkiye'den "katıldığı". Eğer ürünlere kattığımız değer, herkesin iPhone'un son modeli vs. ürünleri satın alma gücüne kavuşmasını sağlayacak geliri yaratıyorsa, o ürüne Türk malı denip denemeyeceği ikincil önemde olur sanırım.

Yeri yurdu belli tesislerde üretilen basit ürünlerin menşeyini belirlemek gibi bir sorunun mevcut olmadığı çağlar çok geride kaldı. Ancak kararname ile, hükümet telkini ile “Türk otomobili” ürettirme girişimleri hâlâ gündemde. Sonunda böyle bir otomobil üretilirse, izleyen dönemde buna Türk otomobili denebilir mi, denemez mi tartışması sürecektir ama asıl önemli olan soru yine unutulacak muhtemelen. Bu otomobilin üretim sürecinde katılan “yerli” değer bu ülkede yaşayan insanların satın alma gücünü, meşhur tasarruf açığını büyütmeksizin artırabilecek mi? Bu sorunun cevabını düşünürken Türkiye’nin dünyanın önde gelen otomobil ihracatçılarından biri olmasına rağmen, otomobilin Türkiye’nin önde gelen net ihracat kalemi olmadığını hatırlamakta fayda görüyorum. Bu böyle çünkü Türkiye’yi dünyada üst sıralara yerleştiren otomobil ihracatı, ancak çok ciddi miktarda ithal girdi kullanmak suretiyle mümkün oluyor.

Üzerinde düşünmemiz gereken başka ilginç soruları ortaya koyan ve bunlara verilebilecek cevapları irdeleyen çok zengin bir tartışma izleyen sayfalardaki bölümlerde yer alıyor. Hepsini hararetle tavsiye ediyorum. Okuyuculara tek önerim, izleyen bölümleri okurken lider net ihracatçı sektörünün “örme giyim eşyası ve aksesuarı” olduğu bir ülkede yaşadıklarını hatırlamaları. Net ihracat lideri olan sektör örme giyim eşyası iken, uzak ara en fazla teşvik edilen ekonomik faaliyetin de (uluslararası ticarete konu olmayan, dolayısıyla döviz getirmeyen) inşaat olduğu bir ülke burası. Murad Tiryakioğlu’nun derlediği bu güzel cilde benzer okumalara çok ama çok ihtiyaç duyulması gereken bir ülke yani. Bu tartışmalar daha çok su kaldırır ama bu derleme bu konular üzerinde sistematik düşünmek ya da yeniden düşünmek isteyenler için çok iyi bir fırsat sunuyor.

Herkese iyi okumalar.

Serdar Sayan ile Söyleşi

Serdar Sayan ile İlk Bisküvi Otomatı, Türkiye Yerleşme Çabaları ve Küresel Salgının İktisadi ve Toplumsal Yansımaları Üzerine Bir Sohbet*

Serdar (Sayan) Hocam ile tanışıklığımız, [bir zamanlar var olan] Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın süreli akademik yayın çabası esnasında, kaleme aldığım bir çalışmayı yayımlatmak üzere göndermemle başladı. Serdar Hoca derginin baş editörüydü ve çalışmamla ilgili çok ayrıntılı ve ufuk açıcı bir değerlendirme yazmıştı. Ancak her güzel şeyin ömrünün gittikçe azaldığına ilişkin ön kabulümüzü pekiştiren süreç, bu dergi için de çok daha kısa sürede gerçek oldu ve derginin yayın hayatına, çiçeği burnunda iken son verildi. Ve tabii makalenin nitelikli bir hakem sürecinden geçmiş ama basılmamış olması gibi süreçler makalenin başka bir dergide görece çok daha hızlı ve düzeltme almaksızın basılmasını sağladı¹ ve işin ilginç tarafı, bu makalenin fikri temelleri, sevgili Fikret Şenses ve Erol Taymaz hocalarımla yaptığımız sohbetlerle gelişecek, derinleşecek ve doktora tez konuma kaynaklık edecekti, farkında değilmişim. Teknoloji transferinin teknolojik yetenek edinimi için stratejik bir kaynak olduğunu ve bu kaynağın Türkiye için nasıl kullanılabileceğini araştırarak üç aşamalı bir politika seti önerdiğim bu tez, 2016 yılında *Teknolojik Yetenek Transferi-Türkiye için Alternatif Bir Politika Arayışı* (Orion-2015) başlığıyla yayımlandı.

Nereden nereye...

Sunuş kısmında da andığım gibi, Yerli Yeşil Yeni Platformu'nun doğuşuna zemin olan Yerli Yeşil Yeni Üretim Adanmış Sıra dışı Örnekler projesi için bir kitap kaleme alma niyetim vardı ve bu kitapta yayımlamak amacıyla Serdar Hocamla Türkiye'nin insan emeği ile çalışan ilk bisküvi otomatını, nispi faktör fiyatlarındaki değişimi, faktörlerin zaman içindeki ikamesini, erken sanayisizleşmeyi, yerli üretimi ve ilgili daha pek çok konuyu konuşmuştuk. Ortaya da il-

* Bu röportajı 26 Şubat 2020 günü, Serdar Sayan Hocamın TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi'ndeki ofisinde gerçekleştirdik. Röportajı takip eden günlerde Türkiye'de görülmeye başlanan Covid-19 vakaları ve hemen ardından alınan önlemler tüm dünyayla birlikte Türkiye'deki yaşamı da aksattı. Örgün eğitimin tamamen uzaktan yürütüldüğü, alışveriş merkezlerinin, restoranların, kuaförlerin kapalı olduğu bu günlerde (Nisan-2020) üretim ve istihdam esas olmak üzere iktisadi faaliyetler büyük bir kırılma yaşıyor. Bu sebeple, mevcut röportajı koruyarak sorulara yenilerini ekledik ve Serdar Sayan Hocam ile sohbeti genişlettik. Çok keyifli bu sohbeti deşifre eden Ayşe Gönen ve Zeynep Bozkurt'a teşekkürlerimle.

1 "Teknoloji Transferi, Teknoloji Yoksulluğu mu?", Ankara Üniversitesi, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 66(2): 169-199.

gingç, ilk bilgilerle dolu bir söyleşi çıkmıştı. Ancak Türkiye'nin içinde bulunduğu küresel salgın ve ekonomik durgunluk dönemi, planlanan bu kitabın geleceğini belirsiz kıldı. O yüzden, çok ilginç bilgilerle dolu olan bu söyleşiyi değerlendirmek adına ve 'Türkiye'nin Yerli Üretimi ve Politik Ekonomisi' başlıklı bu derlemenin ruhuna çok uygun olduğu gerekçesiyle Serdar Hocamın kaleme aldığı önsözü müteakiben burada paylaşıyoruz. Keyifli okumalar...

* * *

Murad Tiryakioğlu: Hocam, öncelikle zaman ayırdığımız ve bu ilginç ilk bilgileri bu kitap aracılığıyla okuyucularla da paylaşma imkânı verdiğiniz için teşekkür ederim. Hikâyeye aslında Türkiye'de, 1980'li yılların ikinci yarısında, Ülker tarafından kullanılmaya bisküvi otomatı ile başlıyor sanırım.

Serdar Sayan: Ülker bisküvi otomatı örneği, çeşitli sunumlarda anlattığım ve çok olumlu tepkiler alan bir örnek. Bu örneği 4. Sanayi Devrimi'nin istihdam piyasalarına etkisi konulu sunumlarımda anlatıyorum ve sunumun bağlamı otomasyon ve dijitalleşme olunca, bu örnek tam da yerine oturuyor. Çünkü ben bir iktisatçı olarak otomasyon ve dijitalleşmenin hızını, büyük ölçüde bir nispi faktör fiyatı problemi olarak görüyorum. Sürecin, yani otomasyonun, dijitalleşmenin, makine kullanımının bu dönemde hızlanmasının en önemli nedeni bunların maliyetinin işgücü maliyetine kıyasla düşmesi. Dolayısıyla makine kullanımının maliyeti emek kullanımına kıyasla düştükçe beklenen oluyor ve dijitalleşme ve otomasyonun ivmeli bir şekilde ilerlemesine tanık oluyoruz. Hatta bu biraz kontrolsüzce bir ilerleme oluyor.

Nispi maliyetler değiştikçe insanların yerini makinelerin almasını bizzat gözlediğim bir örneğe, Ülker Bisküvi Otomatı'nın Türkiye'ye girişine atıfla anlatabilirim –ki bu gerçekten çarpıcı bir örnektir. Amerika'ya, doktora eğitimi için gittiğim 1986 yılında, Türkiye dışı açılma sürecini henüz yaşıyordu ve dünyayı geriden takip etmekten yeni yeni kurtuluyordu. Dolayısıyla ben ve benim gibi pek çok arkadaşım pek çok şey ile ilk kez Amerika'da tanıştık: Kredi kartı, tuşlu telefon, para çekme otomatları, devasa otoparkları olan, 24 saat açık marketler gibi pek çok şeyi ilk kez Amerika'da gördüm. İlk kez gördüğüm şeylerden biri de bisküvi otomatları idi. Benim bölümümün binası da dahil olmak üzere okulun çeşitli binalarında hatta cadde üzerinde bu otomatlar yer alıyordu. Türk öğrencilerin sürekli "bunlar Türkiye'de olsa camını kırıp, içindekileri alırlar" diye konuştuklarını da hatırlıyorum. 1988 yazında, sadece bu otomatlara (ve bunların kamuya açık alanlarda uygar biçimde kullanılmasına) değil; ilk kez karşılaştığımdan bahsettiğim diğer ürün, hizmet ve teknolojilere de hayranlık duyarak, ilk tatilim için Türkiye'ye geldim. O tatilde bir gün, İstanbul'da, Bakırköy vapur iskelesinin bekleme salonuna girdiğimde tam karşımda bir bisküvi otomatı gördüm ve tabii çok şaşırdım. O otomatı orada görmek hoşuma da gitti. "Türkiye de benim uzak kaldığım iki yıl içinde, bu tür otomatların kamuya açık yerlere konabileceği refah seviyesine ulaşmış demek" diye düşündüm ve otomatı denemeye karar verdim. Üzerinde Ülker yazan makineye yaklaşınca, hemen yanında iyi giyimli, takım elbiseli, 45-50 yaşlarında bir adam olduğunu fark ettim. İlk başta yolcu olduğunu düşündüğüm bu adama aldırmadan cep-

lerimi karıştırarak bozuk para aramaya başlamıştım (o yıllar yüksek enflasyon sebebiyle bozuk para bulmanın neredeyse imkânsız olduğu, para üstü olarak kibrit ve çiklet kullandığı yıllardı) ki makinenin üzerindeki “jeton ile çalışır” yazısını gördüm. “Jetonu nerden bulacağız acaba” diye düşünürken otomatın yanındaki adam, ‘*buyurun yardımcı olayım*’ dedi. Biraz şaşırarak ‘*ben bisküvi almak istiyordum ama nasıl yapacağım?*’ diye sorduğumda, ‘*Siz bana parayı verin, jetonlar bende*’ dedi. Jeton satın almak için cebimden çıkarttığım kâğıt banknotu adama uzattım ama adam bana jetonu vermek yerine hangi bisküviden istediğimi sordu. Ben “kaymaklı” deyince, adam jetonu attı, istediğim bisküvinin numaralarına bastı ve makinenin teslimat haznesine düşen paketi de kendisi çıkartarak bana verdi. Ben dumura uğramış vaziyette, ‘*neydi şimdi bu?*’ diye düşünürken de paramın üstünü verdi.

Teşekkür edip acaba şaka mı yapıyor diye şüphe ile adama baktığımda, ciddi ve profesyonelce davrandığını gördüm. O adam görevini yerine getiren, maaşlı bir çalışandı. Aslında bu işlemin bu şekilde yapılmasıyla, bu adamın vapurlarda satış yapan herhangi bir işportacı gibi önüne bir koli bisküvi koyarak; makineye de jetona da ihtiyaç duymaksızın aynı satışı, aynı sürede, aynı iş gücü sarfiyatı ile gerçekleştirmesi mümkündü. O yüzden de ben bu sahneyi epeyce sürreal bulmuş; hatta bütün olayın bir kamera şakası olabileceğini düşünmüş ama adamın ciddiyeti karşısında ben de ciddiyetimi bozmamıştım.

Özellikle üniversite öğrencilerine sunum yaparken bu hikâyeyi anlattığımda keyifle dinliyor ve çok gülüyorlar. Çünkü bugün, bu durumu hayal edemiyorlar. Bu durumu neden gülünç bulduklarını sorduğumda sebebine ilişkin net bir cevapları olmuyor çoğunlukla ama anlattığım olayın tuhaflığının da farkında oluyorlar. Aslında sebep çok açık. O dönemde, yani 1980’lerde o makine çok pahalı işgücü ise çok ucuzdu. Dolayısıyla günde iki vardiya mı olur üç vardiya mı ama orada, makinenin başında mesai yapacak eleman buldurmak o kadar da maliyetli değildi. Makine aslında belki bir tür reklam panosu olmak dışında hiçbir fonksiyonu yerine getirmiyordu ama işgücü ucuz olduğu için o pahalı makineye kimse zarar vermesin düşüncesiyle başında sürekli bir eleman bulduruluyordu. Yani Amerika’daki Türk arkadaşlarımın konuştuğu senaryo da gerçekleşmesin diye düşünülmüş olsa gerek. Günümüzde böyle bir manzarayı hayal edemiyoruz çünkü aradan geçen yıllarda makinelerin maliyeti işgücüne kıyasla çok daha ucuz hale geldi. Yahut da tersten söylersek, işgücü makineye kıyasla daha pahalı artık. Teknik ifadeyle nispi faktör fiyatı işgücü lehine, fiziki sermaye aleyhine değişti.

MT: *Buna benzer başka örnekler var mı hocam, gözlediğiniz?*

SS: Türkiye örneği gibi bir de Mısır’dan verdiğim bir örnek var. Mısır’da hâlâ, pek çok kavşakta trafik polisi kullanılıyor. Özellikle İskenderiye’de, büyük kavşaklarda trafik lambaları yok ve trafiği sadece polisler yönetiyor. Polislerin zaman zaman sigara içmek için, gölgede dinlenmek için çekildikleri oluyor ki o zaman tam bir kaos ortamı oluşuyor. Bu sebeple çok yakın mesafeleri çok uzun zamanda aştığımız oluyor. Benzer bir durumu, yakınlarda Endonezya’ya gittiğimde de gözledim. Orada da trafiği, belli noktalarda hâlâ, polisler yönetiyor. Otomatik sinyalizasyon yok yani.

MT: Peki sizce, bu durum bilinçli bir tercih mi, teknolojinin bu kadar hızlı yayıldığı ve çok daha ulaşılabilir olduğu bir dünyada?

SS: Mesele teknoloji meselesi değil, sinyalizasyon ve trafik lambaları artık son derece harcı alem bir teknoloji. Çok pahalı da değil. Ama Mısır gibi, Endonezya gibi ülkelerde işgücü arzı çok fazla ve dolayısıyla işgücü çok ucuz. Hatta aşırı ucuz. O yüzden sinyalizasyon çok da maliyetli olmadığı halde, ilk yatırımdan kaçınıyor olabilir hükümetler. Ama burada işgücü arzındaki fazlalığın istihdamını sağlamak gibi sosyal bir amaç da var muhtemelen. İstihdam yaratmanın yollarından biri trafik lambası koymak yerine trafik polisleri istihdam etmek. Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde, bir ülkeden diğer ülkeye geçerken neredeyse hiçbir görevli ile temas etmeden, makinelere kimlik ya da pasaport okutarak ülkeler arasında seyahat edebiliyorsunuz. Bu türde bir makine, artık İstanbul'da, yeni havalimanında da var. Bu teknoloji de giderek ucuzluyor. Buna karşın Kahire havalimanında, pasaportunuzu dört ayrı kişi kontrol ediyor hâlâ. İlk gişedeki kişi pasaportunuzu alıyor, sayfaları açıyor, bakıyor, özetle hiçbir şey yapmıyor. Pasaportunuzu yanında, bilgisayarın başında oturan kişiye uzatıyor. Buradaki memur giriş işleminizle ilgili kontrolleri ve işlemi yapıyor. Pasaportunuzu alıp çıkmak üzereyken bir kişi daha var orada pasaportunuzu görebilir miyim diyerek sayfaları çevirip kontrol edermiş gibi yapıyor. Tam bitti derken terminalin kapısında sandalyede oturan, yerinden bile kalkmayan bir adam daha pasaportunuzu alıp şöyle bir bakıyor. Bu kişilerin hepsi üniformalı, resmî görevliler. Bir pasaporta dört kişi bakıyor ama sadece bilgisayarın başında oturan kişi anlamlı bir iş yapıyor. Gerisi sadece maaş alabilişler diye orada. Sosyal politika gereği istihdam yaratmak gerekiyor. Bu örnekleri de sosyal politikanın gerekleriyle ve mevcut teknolojileri benimsemenin, otomasyon uygulamalarına geçmenin dengelenme gereğine işaret etmek üzere anlatıyorum.

MT: Bu noktada nerede, nasıl bir denge sağlamak gerekiyor sizce?

SS: Teknolojik ilerlemeye karşı olmak anlamsız ama bu ilerlemenin istenmeyen sonuçları da olabiliyor. O yüzden, teknolojinin ilerlemesinin değilse bile bu istenmeyen sonuçları üretme hızını kontrol etmemiz lazım. Otomasyon, dijitalleşme, robotlaşma dediğimiz süreçler kendi başına bırakıldığı ve bu teknolojik ilerleme eğilimi sürdüğu takdirde, fiziki sermayenin, yani makinaların, bilgisayarların, ekipmanların vs. ucuzlama hızı, istihdam kayıplarının arzu edilenden daha hızlı olmasına yol açabilecek. Yani bu hız kontrol altında tutul(a)mazsa çok kısa zamanda büyük istihdam kayıplarına yol açacak. Çok kısa sürede gerçekleşen istihdam kayıpları toplumsal olarak katlanılabilir olanın üzerinde bir maliyet anlamına gelebilir. Ben kişisel olarak otomasyon ve dijitalleşmenin toplam istihdam üzerinde uzun dönemde yaratacağı net etki konusunda kötümser değilim. Yaratılan iş sayısı kaybedilen işten fazla olabilir uzun dönemde. Muhtemelen de öyle olacak. Yani bu süreçte, otomasyonun, dijitalleşmenin net etkisi toplam istihdamı azaltmak yerine artırmak da olabilir uzun dönemde ama geçiş döneminde çok sayıda insan işini kaybedecek

kuşkusuz. Bir başka deyişle sancılı bir geçiş dönemi olacak. Belki onar yıllık aralarla toplam istihdama baktığımızda çok büyük azalma görmeyeceğiz ama arada ateş düştüğü yeri yakacak. Dolayısıyla bu işin kontrollü bir şekilde yapılmasında fayda var. Kontrollü yapılmasının yegâne yolu da nispi faktör fiyatlarını kontrol etmek. Bir piyasa ekonomisinde bunu yapmanın yani nispi faktör fiyatlarını kontrol etmenin en kolay yolu da fiziki sermaye, makine ve ekipman kullanımını vergilendirmekten geçiyor. Bill Gates'in robotlardan vergi alalım önerisi de bu fikre dayalı. Böyle bir verginin AB'de yasalaşması için en az bir yasa teklifi tartışıldı. Oylamada reddedildi gerçi ama sonunda gidilmesi gereken yer orası. Özellikle Amerika'da otomasyon ve dijitalleşme süreci çok kontrolsüz bir şekilde ilerliyor.

MT: *Amerika'da bu dönüşüm işten çıkarmaları da beraberinde getiriyor. Özellikle emek yoğun sektörlerde...*

SS: Doğru. Özellikle hızlı yeme-içme (fast-food) sektöründe kitlesel işten çıkartmalar oldu bir sürü eyaletteki asgari ücretin arttırılması taleplerinin ardından. Özellikle asgari ücreti arttıran eyaletlerde mesela New York'ta ve galiba Massachusetts'te de fast-food çalışanları kitlesel olarak işten çıkartıldı. Sebebi tam da bu nispi faktör fiyatları hikayesi. Artık, (bizim havaalanlarında da uçuş kartı veren versiyonlarını gördüğümüz) sipariş alma veya bilgi verme işlevini yerine getiren makineler (*kiosk*) Amerika'da birçok yerde tezgâh arkasında yiyecek ve içecek siparişi alan asgari ücretli satış elemanlarının yerini aldı. Dokunmatik ekranlar aracılığıyla ya da sesli komutla sipariş vermek mümkün hale geldi. Benzin istasyonlarından pompacılar kalkalı yıllar olmuştu zaten. Fast-food'da da müşteri ile doğrudan karşı karşıya gelen çalışanlara olan ihtiyaç çok büyük ölçüde ortadan kalktı. Birkaç yıl önce fast-food zinciri Wendy's üst yönetiminden biriyle yapılan bir röportajı okumuştum: "...Satış elemanlarının işini yapabilecek nitelikteki elektronik kiosklar çok ucuzladı. Artık bu sisteme geçmemek mümkün değil. Amerika'daki restoranlarımızda kullanmaya başladık. Kullanım alanlarını genişletmeye devam edeceğiz. Bu makineler hem ucuz hem de müşteri ile de işverenle de ilişkileri standart. Müşteri ile kavga etmiyorlar, izin istemiyorlar, hastalanmıyorlar; firmanın imajı açısından sorun ve davaya konu olabilecek durumlara meydan vermiyorlar. Nereden bakarsanız bakın şirket açısından doğru bir tercih. Makineleşmek bir sürü sektörde, özellikle de fast-food sektöründe çok anlamlı..." diyordu.

MT: *Bu istihdam sağlama ya da makineleşerek istihdamı azaltma tercihleri en başta ve en yoğun olarak hizmetler sektöründe etkili oluyor. Özellikle de az gelişmiş ülkelerde. Benzer örnekler var mı, verebileceğiniz?*

SS: Doğru. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler nüfusun fazla hızlı arttığı ülkeler oldukları için, tipik olarak emek arzı fazlalığı ile karşı karşıyalar. Bu ülkelerde işsiz insan bolluğunun yanı sıra, istihdamda olan insanların önemli bölümü de düşük eğitimli ve az bulunur mesleki becerilerden

yoksun insanlar. Eğitime ayırabilecek kaynağı zaten kısıtlı olan bu ülkelerde, aileler de o kadar çok çocuk yapınca bunlara doğru dürüst eğitim vermek, beceri kazandırmak mümkün olmuyor haliyle. Bu yüzden zaten vahim boyutlarda işsizlik sorunu yaşayan bu ülkelerdeki istihdamın önemli bölümü karmaşık beceriler gerektirmeyen, rutin işler yapan kişilerden oluşuyor. Sırf teknik açıdan bakıldığında modern makinelerin bu tür işleri devralması son derece kolay aslında. Türkiye'deki durum da bu şablona bire bir uyuyor aslında ama nüfusu Türkiye'den daha hızlı arttığı için daha vahim durumda olan çok ülke var. İşgücü arzı fazlası had safhada olan bu tür ülkelerde istihdamı korumak bazen özel yaratıcılık gerektiriyor. Mısır'da ülkeye giriş yapanların pasaportlarını dört ayrı polise 'kontrol ettirmek' gibi. Mısır demişken, benim, yine orada yaşadığım eğlenceli bir kişisel deneyimim bile var bu konuda. Üyesi olduğum bir kuruluşun düzenli olarak tekrarlanan toplantıları için Kahire'ye gidip geldiğimiz zamanlarda hep aynı otelde kalıyoruz. Şık bir otel. Toplantı çıkışı otelin lobisinde oturup bir şeyler içiyoruz falan. Tuvalete gitme ihtiyacınız olduğunda da doğal olarak otelin lobisinde ki tuvaleti kullanıyorsunuz. O tuvaletin üniformalı bir görevlisi var. Sevimli de bir adam. Tuvalete her gidenin, arkasından seğırtirdi. Tuvaletteki kişi işini görürken gülümseyerek arkada bekler ve iş bitip lavaboya geçtiği anda, hemen yan taraftaki sepette yer alan Mısır dokumalı havlulardan bir tane alır ve musluğu kapatır kapatmaz uzatarak bahşişini alırdı. Sürekli izlenmek rahatsız edici bir duygu. O yüzden her sabah 20-30 dinar bahşişimi peşin peşin verip, ben tuvalete gittiğimde beni rahat bırak, havlumunu kendim alırım diyeyim geliyordu. Onu incitmemek, bir "iş gördüğü" hissine engel olmamak için bunu hiçbir zaman demedim tabii ama havlunun uzatılmasından da rahatsız oldum hep. Yaklaşık 5 sene önce, daha önceden bu hikâyemi dinlemiş bir arkadaşım Mısır'dan yeni döndüğü bir sıra, 'artık rahatlayabilirsin, bu adamlara ihtiyaç kalmayacak,' dedi: "Artık Mısır'da da otel tuvaletlerinde sensörlü kâğıt havlu makineleri var." Açıkçası teknoloji bu rahatsız edici izlenme hissiyatımızı ortadan kaldırdı çok şükür diye sevindim. Ama çok geçmeden, ben de Kahire'ye gittim yine. Aynı otelde, aynı tuvalette, aynı adamlar ve gülümsemesiyle karşılaştım. Üstelik hiçbir şeyin de değişmediğini fark ettim. Her zamanki gibi, ben ellerimi yıkadıktan sonra benden önce davranıp makinenin sensörünün önünde elini salladı ve çıkan kâğıt havluyu kopartıp bana verdi. Bu örnek aslında olayın teknolojinin insanların işini elinden alma yetisine sahip hale gelmesiyle, hatta bazen makinelerin maliyetinin işgücüne kıyasla düşmesiyle bile bitmeyeceğini gösteriyor. Muhtemelen hiçbir eğitimi ve becerisi olmasa da o adamın bir işe, daha doğrusu para kazanmaya ihtiyacı var. Asgari ücretle, hatta belki de ücret bile almadan, sadece bahşişle çalışan bu adamın para kazanmaya devam etmesini sağlamak bir sosyal politika meselesi.

MT: Belki de teknolojinin sağladığı faydayı sorgulamak gerekmiyor mu?

SS: Elbette, zira teknoloji sadece bir şeyleri yapabilme becerisi değil. Mühendis arkadaşların bazılarına bunu anlatmakta zorluk çekiyorum. İşgücünden tasarruf edecek cihaz vs. tasarlamak, geliştirmek ve üretmek, yani makineleşmek iyi hoş da, bu iş –kelimenin tam anlamıyla– "karın

doymuyor”. Teknolojik ilerlemenin sosyal maliyetini de iktisadi maliyetini de düşünmek lazım. İktisadi maliyeti de var bu için. Birisi dünyada halen istihdamda olan bütün insanların işlerini bir gecede devralabilecek robotlar çıkartsaydı piyasaya sorun sadece işsizlik ve bunun yarattığı sosyal baskıdan ibaret olmazdı. Robotların üreteceği ürünleri satın alma gücüne sahip insanın kalmaması da acilen çözülmesi gereken vahim bir *ekonomik* sorun olurdu. Önceki örneklerde de belirttiğim gibi, sorun bazen teknolojinin mevcut olmaması değil. Hatta erişilebilir olmaması da değil. İskenderiye trafiği için sinyalizasyon sistemi kurmak Mısır hükümetinin altından kalkamayacağı kadar maliyetli bir iş değil ancak o sinyalizasyon sistemini kurduğunuzda yüzlerce kişinin istihdamdan çekilmesine ve dolayısıyla, binlerce kişinin refah kaybına sebep olmuş oluyorsunuz. Tabii bunu yapacağız diye teknolojiye de ne kadar süre karşı koyabilirsiniz, bunu da iyi hesap etmek lazım, zira sosyoekonomik dengeler toplumdan topluma değişiyor. Toplumdaki iş gücü arz fazlasının (toplam nüfus kıyasla) büyüklüğü Mısır’daki istihdamı koruma ihtiyacını Türkiye’den daha yoğun hale getiriyor. Türkiye’deki ihtiyaç da Amerika’dan daha yoğun.

MT: Tam bu noktada içinde bulunduğumuz küresel salgının görülmeye başlanan ve derinleştiğini düşündüğümüz etkilerine ilişkin fikrinizi sormak isterim. Özellikle bugünlerde (Nisan-2020) Amerika ve Avrupa başta olmak üzere küresel salgın ile ağır bir mücadele içinde. İstihdam odaklı olarak sormak istesem hem Amerika için hem Avrupa için yol nereye gidiyor? Zira tahminler 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkilerini üçe-dörde katlayacak bir geleceğe işaret ediyor.

SS: Durum her yerde kötü ama Avrupa’nın kimi yerlerinde (İtalya, İspanya) ve ABD’de kötünün de ötesinde. Korkunç. Bu yıl 14 Mart-21 Mart arasındaki işsizlik sigortası başvurularının sayısı 3,31 milyon ile tarihi bir seviyeye ulaştı derken, bir sonraki hafta ikiye katlanarak 6,65 milyonu gördü. 28 Mart ile biten hafta kaydedilen bu sayı, işsizlik yardımına ilk başvuruların sayısı itibarıyla 1930’lardaki Büyük Bunalım dahil Amerikan tarihinde görülmemiş bir seviyeyi temsil ediyordu. İzleyen haftalarda gelen işsizlik başvuruları haftalık 7 milyonu da görerek sürekli rekor tazeledi. Şu ana kadar yapılan işsizlik sigortası başvuruları 30 milyonu geçmiş durumda. Nitekim ABD’de işsizlik oranının yüzde 30’ları geçebileceği gayet ciddi ağızlarca telaffuz edildi. Sanıyorum bu salgın önümüzdeki on yıllar boyunca yaşanacak krizlerde istihdam kayıplarının büyüklüğünü ölçmeye yarayacak asli ‘benchmark’ olarak Büyük Bunalım’ın yerini alacak. Nasıl ki biz aradan 90 yıl geçtiği halde şimdi yaşanan işsizliğin boyutlarını Büyük Bunalım’a kıyasla anlatmaya çalışıyoruz. Bundan 80-90 yıl sonraki süreçte yaşanan kitlesel işsizlik vakaları da “istihdam kayıpları neredeyse 2020 Covid Pandemisindeki seviyenin yarısını buldu; Pandeminin seviyesine yaklaşıyor” vb. cümlelerle anılacak (tabii o zamanki işsizlik muhtemelen haftada 10-15 saat çalışan insanların yaşadığı işsizlik olacak; orası ayrı).

MT: Genç nüfusumuz fazla, üniversite sayımız da fazla. Şunu da sormak isterim, bu kadar üniversitenin varlığı ve özellikle vakıf üniversitelerinin sayısının ve görece kolay erişebilir hale gelmesi olması işsizliği ertelemek için -görünmeyen- bir sosyal politika aracı olarak kullanılmasını sağlıyor mu?

SS: Bu bir sosyal politika aracı denebilir mi bilmiyorum ama zaman zaman işsizliği erteleme amacına hizmet ettiği kesin. Mezunlarının iş bulma performansı çok kötü olan birçok üniversite var sadece genç işsizliği açısından bakıldığında. Bunların mezunlarının işgücü piyasasına liseden hemen sonra girmek yerine üniversite sonrasına ertelemeleri işteki kazanç beklentilerini çok da fazla arttırmıyor aslında. Lise yerine üniversite mezunu olmak iş bulmayı bir miktar kolaylaştırıyor ama sonuçta birçoğu lise mezunlarının da yaptığı, yapabildiği işlerde istihdam ediliyor. Pozitif seçim şansını artırmanın yanı sıra üniversiteye gitme tercihini etkileyen iktisadi deyimle iki tane bozucu unsur (*disturbing factor*) da var: Birincisi, erkekler için askerliği yedek subay olarak yapma isteği –ki süreç içinde bir sürü mevzuat değişikliği de yapıldı ve bu konudaki tercihler de değişmeye başladı. Bir de “evlenme piyasası”na üniversite mezunu olarak çıkma isteği var. Aslında benzer bir erteleme davranışını üniversite mezunlarının bir kısmında da görüyoruz. Nasılsa iş bulamayacağız diye düşünen ve işgücü piyasasına girişlerini geciktirmek için yüksek lisans yapanlar var. Gerçi bu tür bir erteleme gelecekte iş bulma şansını arttırıyor mu, o maliyete değiyor mu, tartışmalı. Yine de Türkiye’de oldukça yaygın bu.

MT: Küresel salgının etkilerinden biri olarak lisansüstü programlara, belki de çevrimiçi, uzaktan yapılan programlara olan ilgi daha da artar mı, sizce?

SS: Üniversite mezunları arasında az önce söz ettiğim erteleme davranışını kriz dönemlerinde daha çok görüyoruz. Lisansüstü programlara başvurular çok artıyor. Türkiye de hiç krizsiz kalmıyor evvel Allah ve bu kriz dönemlerinde iş bulma şansının daha da düştüğünü olduğunu fark eden yeni mezunlar, bu süreci değerlendirmek için yüksek lisans veya doktora yapma eğilimi gösteriyorlar. Ekonominin iyi olduğu bir dönemde yüksek lisans yapmayı düşünmeyecek öğrenciler, özellikle MBA programlarına yüksek ilgi gösteriyor. Salgın da çok ciddi bir istihdam krizi yarattı. Üniversiteler dersleri çevrimiçi formata çevirerek halk sağlığı sorununu aştı. Dolayısıyla önümüzdeki Eylül’den itibaren lisansüstü programlara başvurularda rekor kırılmasını bekliyorum ben.

MT: Orta gelir tuzağı ve erken sanayisizleşme konusuna geri dönecek olursak ne yapmalıyız ya da salgınla birlikte ortaya çıkan yeni dönemi düşünerek ne yapmalıydık?

SS: Sadece genç işsizliği değil, işsizlik konusunda da, orta gelir tuzağından kurtulmak, erken sanayisizleşmeyi aşmak için de yapılması gereken en önemli şey bu inşaat sevdasından vazgeçmek –ki çok geç kalındı. Bu imar rantı oyunları ve ‘betonperestlik’ diyebileceğim işlerle az sayıda seçilmiş

insanı zengin etmek mümkün ama kalıcı, sürdürülebilir büyüme sağlanması imkansızdı. Önceden söylemek, uyararak fayda etmedi. Yaşayarak görüyoruz, daha da göreceğiz. Çevrenin canına okunması bir yana, inşaat bir kere uluslararası ticarete konu olan, döviz kazandıran bir faaliyet değil. İnşaatla sürdürülebilir büyüme hiçbir ekonomi için mümkün değil; Türkiye gibi sürekli cari açık veren bir ülkede hiç mi hiç mümkün değil. Kaybedilen yılların üstüne bir gün daha kaybetmeden acilen uluslararası ticarete konu olan, birim başına katma değeri yüksek malların üretimine odaklanmak gerekiyor. Sanayileşme stratejisi açısından da büyüme stratejisi açısından bu konuda çok geç kalmış durumdayız. Bu beton yığınının hasarını temizlemek uzun sürecek çünkü artık orta gelir tuzağında bile değiliz. Hızla orta gelir kızağından aşağı doğru kayıyoruz. Orta gelir tuzağından çıkmanın bilinen tek yolu ürünlerimizin sofitikasyonunu arttırmak, daha yüksek katma değerli ürünler ihraç edebilir hale gelmek.

MT: Tam bu noktada sormak istediğim bir konu var. Hükümet 18 Mart 2020’de Covid-19 salgının ekonomik etkilerini azaltmak için 100 milyar liralık bir destek paketi açıkladı. Bu pakette hiç beklenmeyen, şartırcı bir destek de var: Konut alımlarında peşinatın düşürülmesi. İnşaat sektöründen hızla vazgeçmemizi gereken bir dönemi bile çoktan geride bıraktığımız, salgın ekonomisinde bu önlem ne anlama geliyor?

Evet, iyimser bir iktisatçı olmama rağmen küresel salgın öncesinde bile çok sıkıntılı bir dönemin bizi beklediğini zaten görüyor; izlenmekte olan büyüme ve sanayileşme stratejilerinin bizi getirdiği noktada baş başa bırakıldığımız sorunların artık saklanamayacak hale geldiğini söylüyordum her yerde. Şimdi küresel salgın ile bu sorunların misliyle büyüyeceği yepyeni bir döneme girdik... Artık herkesin etkilerini fazlasıyla hissettiği felakete karşı çok acilen yaralara merhem olmak üzere alınacak, gerçek ve gerçekçi önlemler üretmeye ihtiyaç var. Müteahhitlere körü körüne sağlanan her zamanki destekleri salgın destek paketleri içine saklayarak oyalanmanın zamanı hiç değil. Az önce de söyledim, bu mertebede inşaat kayırmacılığı memleket açısından hayırlı değil diye. Ama kitlemize konut sattırılmaya denmesine de kerhen de olsa müsamaha gösterilebilecek bir zaman var. Öyle bir zaman var da bu zaman o zaman değil. Şimdi ciddiyet zamanı. İşini, işyerini, gelirini kaybeden, önemli bir kısmının bu günler kullanılabilecek tasarruflarının bile olmadığı insanların karnını doyurma, faturalarını demesini sağlama zamanı ama 18 Mart paketi hükümette böyle bir farkındalık olduğu izlenimi vermiyor. Covid-19 salgınına bağlı olarak talep daralması yaşayan pek çok sektörde bu daralma ekonomik nedenlerle değil, insanların evine kapanması –dolayısıyla alışveriş yapamaz hale gelmeleri– yüzünden yaşandı. Bu yüzden de talep artırıcı fiyat indirimlerine zemin hazırlayacak, maliyet düşürücü destekler ve vergi indirimleri gibi geçmişte yaşanan bazı ekonomik durgunluk ve kriz dönemlerinde işe yarayan geleneksel önlemlerin bu kez işe yaramayacağı çok açık. Mesela, Türkiye’de 18 Mart’ta açıklanan önlem paketindeki havayolu ve konaklama sektörlerine sağlanan vergi indirimlerinin talepte ciddi bir canlanma yaratmasını ve dolayısıyla istihdamı koruyucu herhangi bir etki yapmasını beklemek hayalcilik olur. Bu sektör-

lerin hedef kitlesinin önemli bir bölümü bırakınız fiyat indirimini, üste para verseniz bile talebini artırmayacak. (Esasen talebin artmaması, halk sağlığı açısından da tercih edilir olan durum şimdilik zaten.)

MT: Üretim ve dayanışmadan bahis açmışken, meslek liselerinin üretim kapasite ve yeteneklerine ilişkin savunuculuk yaptığınız için özellikle, salgın sürecinde meslek liselerinden aldığımız siperlik, maske, tulum ve dezenfektan üretimi ile ilgili güzel haberler bu okulların kaybedilen itibarının yeniden kazandırılmasına da vesile olabilir mi?

Meslek liseleri orta gelir tuzağından çıkmakta önemli bir rol oynayabilir aslında. Türkiye’de bitmeyen bir ara eleman sıkıntısı söylemi var. Eleman sıkıntısından şikâyet eden KOBİ’ler de Türkiye’nin her yerinde mevcut. Bu sıkıntının bir kısmı meslek lisesi mezunu arzındaki eksikliklerden ziyade, bu KOBİ’lerin kendi ücret politikasından kaynaklanıyor ama meslek lisesi mezunu arzında da sıkıntılar yok değil. Özellikle bazı branşlarda ciddi meslek lisesi mezunu eleman eksikliği de var. Bu liselerin mezunu olmayı, ücret ve başka açılardan cazip hale getiremediğimiz sürece bu sorun devam edecek. Bu sorun Türkiye’ye özgü de değil zaten. Meslek lisesi mezunu olmak dünyanın başka birçok ülkesinde de prestijli bir şey olarak algılanmıyor. Gençlerde sanayide çalışmaya yönelik, ağır işlerde çalışmaya yönelik bir isteksizlik de var. Bu nesil, zora gelemeyen bir nesil zaten. Bu isteksizliği aşmalarını sağlayacak ücret ve saygınlık sağlanmadan bu durumun değişmesi de imkânsız. Bu salgın sırasında bazı meslek liselerinden gelen dezenfektan ya da maske, tulum vb koruyucu giysi ve aksesuarlar imalatına dair haberler meslek liselerinin toplumdaki algısında bir miktar yükselmeye yol açtı sanırım. Medyada çıkan övgü dolu haberler bu üretim süreçlerine katılan meslek liseliler açısından da motive edici olmuştur. Bunların ücret ve çalışma koşullarına dair sorunlara değilse de düşük prestij algısı sorununun çözümüne katkıda bulunması mümkün ama üstüne bir şey yapılmazsa toplumsal hafızadan kolayca silinebilir şeyler bunlar. Keşke MEB, salgınla mücadeleye destek olan meslek liselerinde profesyonelce çekilmiş filmlerin yapımçılığını üstlense ve bunları kamu spotu olarak sık sık yayınlatsa bu aralar.

MT: Belki sanayicinin meslek lisesi öğrenci ya da meslek lisesinden mezun olmuşlara fiyat (ya da ücret) farklılaştırması yapması da lazım. Gidip alışveriş merkezinde 2.500 lira kazanan birinin sanayide 2.000 liraya razı olmasını beklemek biraz da haksızlık oluyor galiba.

SS: Razı olacak insanı da bulamıyorsanız sonuçta. Biz SPM olarak öyle bir çalışma yapmıştık. İmalat sanayide ve hizmet sektörlerindeki ortalama ücretler bazında ciddi bir fark yok. Yani imalat sanayiinde daha zor işleri ve zorlu çalışma koşullarını tercih etmelerini sağlayacak bir fark yok. Kaynakçılık gibi birtakım işlerde belki giriş seviyelerinde nispeten düşük ücretlere razı olurlarsa, ilerde çok daha iyi kaynakçı olduklarında çok para kazanabiliyorlar ama gençlerden o sabrı beklemek doğru ya da mümkün mü bilemiyorum. Bu kuşaklar dediğim gibi daha sabırsız.

MT: Güneş Aşık ile birlikte bugünlerde (Nisan-2020), Korona günlerinde istihdamı ve kırılgan kesimleri korumak üzerine yayımladığınız bir politika notu var. Bu not özelinde konuşacak olursak, Türkiye için işsizlik riski altındaki istihdamın oranını %34 ilâ %64 arasında hesaplıyorsunuz. Halihazırda 4,5 milyon kişinin işsiz 10 milyona yakın kişinin da kayıt dışı olarak istihdam edildiği bir yapıda nasıl bir tablo ile karşı karşıyayız?

TÜİK'in rakamlarına göre 2019 sonu itibariyle Türkiye'de 28 milyon çalışan nüfus, 4,5 milyon da işsiz var. Toplamda 10 milyona yakın insan kayıt dışı olarak istihdam ediliyor ve buna kayıt dışı çalışan Suriyeliler dahil değil. Tarım dışı sektörlerde kayıt dışılık ortalaması yüzde 21 gibi ama tarımdaki oran yüzde seksenlerde olduğu için, tarımı da kapsayan genel ortalama yüzde 31'e çıkıyor. Tarımda ücretsiz aile işçiliği yaygın olduğu için, kayıt dışılık da yaygın ama aile destekleri mevcut. Salgının ekonomik etkilerinden korunma nispeten daha kolay. Yine de tarım dışı sektörlerde çalışan nereden baksak 4-5 milyon kentli kayıt dışı çalışan var. Bunlar toplumun en yoksul ve kırılgan kesimleri arasında ama açıklanan destek paketi bu insanların mevcudiyetinin hiç farkında olmayan kişilerce hazırlanmış gibi adeta. Kayıtlı çalışanlara sağlanan destekler de son derece yetersiz ama kayıt dışı çalıştıkları işlerini kaybedenlere neredeyse hiçbir şey yok. Çok vahim ama aynı zamanda tuhaf bir durum. Hükümet mesela zaten hiçbir yatırım önceliği olmayan Osmangazi köprüsü gibi bir projeyi yaptırmak için verdiği akıl almaz geçiş garantilerini erteleme, azaltma vs. yoluna gitmedi. Sinek avlayan köprüden kimseler geçmediği halde yüz milyonlarca dolar garanti bedeli çatır çatır ödeniyor müteahhitlere ama 4-5 milyon kayıt dışı çalışandan işini, aşını kaybedenlere hiçbir şey verilmiyor. Bu durumu tarif edecek söz bulamıyorum.

MT: Türkiye'de yaklaşık 3,5 milyonu Suriye'den olmak üzere gayriresmî rakamlara göre tahminen 7 milyon civarında sığınmacının bulunduğu gerçeğinden hareketle iktisadi ve toplumsal kırılganlığı nasıl yorumlayabilirsiniz?

Suriyeliler meselesi de ayrı bir kanayan yara. Zaten kötü durumda olan bu insanlar şimdi bir de salgının etkileriyle boğuşmak durumunda kaldı. Bitmeyen çileleri varmış. Bugünlerde Türkiye'de zaten çok düşük ücret ödeyen kayıt dışı çalıştığı işini salgın yüzünden kaybeden bir Türk vatan-daşı olmaktan bile daha kötü bir durum varsa, o da kayıt dışı çalıştığı işini salgın yüzünden kaybeden bir Suriyeli olmaktır herhalde. Zaten derin sorunlar vardı; Covid salgını bunların üzerine bir de kuş kondurdu. Salt ekonomik açıdan baktığımızda biz Suriyelilere Uluslararası Koruma altındaki, Geçici Koruma altındaki insanlar falan gibi afili isimler bulsak da bunların geçiciliği bizim 1960'larda Almanya'ya giden işçilere "konuk işçi" denmesi gibi. Nasıl ki o sözüm ona konuk işçiler hiçbir zaman dönmediler; Türkiye'ye sığınmış olan Suriyelilerin ezici çoğunluğu da hiçbir zaman dönmeyecekler. Bu gerçekle yüzleşmemiz lazım. Kalıcı etki olarak anılması gereken nokta Suriyelilerin ortalama eğitim seviyesinin Türk iş gücü ortalama eğitim seviyesinin de altında olması. Ben bir yazımda Suriyelilerin gelişinden önceki döneme baz aldığımızda, Türkiye'nin

orta gelir tuzağından çıkması için, her ne kadar zaman gerekecekse, Suriyelilerin gelişi bu süreyi en az on yıl öteleyer diye yazmıştım. O yazıyı, genç bir meslektaşım “sonsuz artı on yıl demek istiyorsunuz hocam” diye eğlenceli ama biraz da dramatik bir şekilde yorumlamıştı. Elinizdekinden daha düşük eğitilmiş, düşük becerili milyonlarca sığınmacı gelirse, işgücünüzün ortalama eğitim ve beceri düzeyi daha da düşmüş demektir. Bir başka deyişle bu daha düşük eğitim ve beceri seviyesine sahip işgücünün nispeten bollaşması anlamına gelir. Bu da bu tür işgücünü istihdam ederek üretebileceğiniz daha düşük sofistikasyona sahip, daha düşük katma değerli ürünlerdeki rekabet avantajınızın güçlenmesi sonucunu doğurur. İki kere iki dört. Biz 2010’ların başında ihraç ürünlerinin sofistikasyonunu, katma değer seviyesini arttırmak lazım diye yarıttırırken, 2020’lere o günleri aratacak bir portreyle girdik maalesef. Bu böyle tabii ama bunun memleketteki Suriyelilerin kabahati olmadığını söylememe gerek yok sanırım. Kaldı ki sorun sadece şu ana kadar Türkiye’ye giriş yapmış bulunan Suriyelilerle sınırlı değil. Bu insanların doğurganlığının yerli nüfusun doğurganlık hızına inmesi uzun yıllar alacak. Artık Suriyeli sığınmacıların (burada doğan çocukları ile) daha da hızlı artmasına katkıda bulunduğu yarının işgücüne kaliteli eğitim vermek, yüksek katma değerli ürünler üretebilecek beceri seviyelerine getirmek eskisinden çok daha zor. Görünürdeki on yıllar boyunca, Türkiye’nin orta gelir tuzağından çıkışını ertelemiş durumdayız. Çünkü, söylediğim gibi, beceri seviyesi daha düşük toplumlarda daha düşük becerili insanların yapabileceği ürünlerin arzı artıyor. Zaten biz T.C. nüfusunun beceri seviyesinden şikâyetçiydik. Bu süreç de tuzu biberi oldu. Kişi başına düşen gelirin 8 bin dolara inmesi rastlantı değil. İnşaata olan düşkünlükle birlikte düşük nitelikteki işgücü arzının artışı, 10.000 dolara ulaşan kişi başına düşen geliri nasıl arttıracığımızı konuştuğumuz dönemi aratır oldu. Benim endişem çok uzun olmayan bir gelecekte 8 binler seviyesini de özer hale gelebiliriz. Dolayısıyla iyimser şeyler söylemek istiyorum ama iyimser şeyler söyleyebilecek iyi şeyler bulmakta zorlanıyorum. Türkiye *düşük* orta gelir tuzağına doğru sürükleniyor. Uluslararası sınıflandırmada *üst* orta gelir grubundaydık bir süredir ama bu gruptan bir alt gelir seviyesine düşmemiz yakın diye endişeleniyorum.

MT: Son olarak Yerli Yeşil Yeni olarak Türkiye’nin yerli, yeşil ve yenilikçi geleceğine dair umudumuzu güçlendiren, heyecanımızı arttıran sıra dışı örneklerini gelecek nesillerle birlikte belki de ilgili olabilecek tüm taraflara tanıtmayı misyon edindik. Siz belli ölçüde yaptıklarımızda, yapmaya çalıştıklarımızdan haberdarsınız. Yerli Yeşil Yeni’nin savunuculuk çabaları ve ülkenin potansiyeli hakkında düşüncelerinizi rica edebilir miyim?

SS: Girişiminizi çok takdir ediyorum. Üçü de çok önemli. Hakikaten çok kritik bir konu yerli ama yenilikçi yerli üretim konusu. Tabii “ne pahasına olursa olsun yerli üretim, milli üretim olsun” diye yeşili yok etmemek; sırf “işte biz de bunu yaptık” diyebilmek için yeşilin üzerine beton dökmek de çok kritik öneme sahip. Çevre ve doğal kaynaklara dost yenilikçi yerliliğin önemine vurgu yapan, farkındalığı artırmaya çalışan bir girişim olarak görüyor ve takdirle izliyorum. Türkiye her şartta ama en önemlisi yeşili koruyarak yenilikçi üretim yapmalı, yapmak

zorunda. İmalat sanayinde, sofistikasyonu nispeten düşük ürünlere bile razıyım, bu körü körüne betonperestliğe devam edilmesindense. Her türlü yerli üretime istihdam yaratma anlamında da ihracat yaratma anlamında da çok ihtiyacımız var. Tabii ki katma değeri ve teknolojisi ne kadar yüksekse ne kadar yenilikçi ve rekabetçi ise o kadar iyi. Yeşil de Türkiye'nin hiçbir döneminde bu kadar önemli olmamıştı.

MT: İlginç zamanlarda, iki parçalı ama oldukça doyurucu, bilgilendirici bir röportaj oldu. Zaman ayırdığınız, misafir ettiğiniz ve değerli desteğiniz için teşekkür ederim.

SS: Ben teşekkür ederim.